FARA ARMÂNEASCĂ

EPOCA ARMATOLILOR

-CACIANDONI-

Sterie DIAMANDI

In viaţa poporului român, instituţia Armatolilor a jucat un rol de seamă, dacă nu chiar covârşitor. Funcţionând cu învoirea Inaltei Porţi, ea a avut o existenţă legală. Dintre toate popoarele din Imperiul Otoman, numai Aromânii s'au bucurat de un astfel de privilegiu. Armatolii, însărcinaţi cu paza satelor aromâneşti, reprezentau o adevărată forţă organizată. Ei alcătuiau un corp aparte, cu o pregătire specială, cu statute şi tradiţii adânc înrădăcinate.

Cele 12 unităţi de armatoli formau o uniune intitulată "Tadodica Protata", instanţă supremă de judecată, ce reglementa raporturile dintre asociaţi şi lua hotărîri care priveau bunul mers al întregii organizaţii armatoliceşti.

Cu arma în mână, aceşti viteji ai munţilor au apărat drepturile Aromânilor, viaţa şi avutul lor. Eroismul armatolilor a asigurat liniştea şi o semi-independenţă a comunelor aromâneşti. Sub scutul lor, oamenii şi-au putut vedea de treabă, ocupându-se cu creşterea vitelor, cu cărvănăritul şi negustoria.

Prosperitatea comunelor armâneşti n'ar fi fost cu putinţă fără sprijinul armatolilor. Forţa militară a acestor viteji a făcut ca să nu se irosească zadarnic hărnicia şi priceperea locuitorilor din acele meleaguri.

Nu s'ar fi produs distrugerea Moscopolei, dacă acest oraş falnic ar fi avut la îndemână un corp de armatoli. Această lipsă i-a fost fatală. N'a avut prevederea necesară să imite pilda Pindului şi a Aspropotamului.

Orbită de strălucirea prosperităţii sale, Moscopolea n'a putut să vadă primejdia la timp.

A plătit scump această miopie.

După cum observă foarte just V. Bérard, păstorii armatoli sunt aceia care dau semnalul revoluţiei greceşti.

In lupta pentru scuturarea jugului turcesc şi triumful crucii, armatolii aromâni ocupă un loc de frunte. Ei stârnesc admiraţia străinilor, prin îndrăzneala şi bravura lor. Cele mai glorioase pagini din istoria războiului pentru independenţa Greciei sunt scrise de aceşti fii ai neamului aromânesc.

Plin de recunoştinţă, talentatul poet Aristotel Valaoriti le preamăreşte faptele şi meritele lor, în versuri nepieritoare.

Toţi autorii străini care se ocupă de această epocă din istoria poporului grec, vorbesc în termeni cât se poate de elogioşi despre armatoli.

Lista acestor viteji fii ai neamului aromânesc e cât se poate de lungă.

Din şirul armatolilor care s'au distins în chip deosebit, desprindem numele lui Caciandoni.

Poporul, adânc impresionat de faptele lui eroice, l-a imortalizat prin numeroase cântece; două din ele au fost reproduse de Fauriel, în vestita sa colecţie "Chants populaires de la Grèce moderne".

Actele lui de vitejie au făcut pe Greci să uite atitudinea duşmănoasă pe care Caciandoni a avut-o în dânşii.

Acest amănunt vorbeşte îndeajuns de elocvent de meritele şi faima lui Caciandoni.

In viaţa zbuciumată a poporului aromân, epoca lui Ali Paşa va rămâne de pomină. Satrapul din Tepe-Deleni e gelos pe independenţa Aromânilor şi râvneşte, cu lăcomie de primitiv, bogăţiile îngrămădite în comunele lor înfloritoare. Prin expediţii sângeroase, prin vicleşug, trădare şi acte de cruzime, el caută să-şi aducă planul la îndeplinire şi să-şi satisfacă poftele lui de satrap oriental.

Trupul şi bandele sale de başbuzuci incendiază, jefuiesc şi omoară. Cad pradă acestei furii devastatoare o seamă de comune aromâneşti.

Ajutat de împrejurări şi încurajat de unele succese trecătoare, se crede chemat să stăpânească Albania, Epirul şi Tesalia.

Ambiţios şi îndrăzneţ, concepe planuri de deminaţie politică.

Diplomat iscusit, se foloseşte de rivalitatea dintre Anglia şi Franţa, pentru promovarea intereselor sale. Intră în legături cu însuşi marele Napoleon.

Ali Paşa e mânios că de-a curmezişul planurilor sale stau armatolii.

Printre cei care nu vor să accepte cu nici un preţ satrapia lui Ali Paşa şi luptă vitejeşte pentru libertate, se numără fiul unui celnic fărşerot.

"Se află în Grecia, dar mai cu seamă în Thesalia şi Acarnania, scrie Faurriel, nişte păstori nomazi care, în timpul verii, mână turmele pe înălţimile Pindului şi ale diferitelor sale ramificaţiuni până'n munţii din Macedonia, iar iarna coboară în preajma câmpiilor şi pe lângă mare. Aceşti păstori formează în mijlocul Greciei o naţiune aparte; obiceiurile lor au ceva interesant şi pitoresc.

La simplitatea lor de păstori se adaugă curajul războinic.

Nu invidiază nimic celora care trăiesc la şes; nu se tem de haiduci, cu care trăiesc frăţeşte în munţi aproape tot aşa de independenţi ca şi dânşii, dar cu mai puţine riscuri".

E vorba de Fărşeroţi. Din această ramură viguroasă a neamului aromânesc se trage căpitanul Caciandoni.

E fiu de celnic şi cel mai mare dintre cei 5 fraţi.

Creşte în atmosfera patriarhală şi austeră a tribului său, cu cultul libertăţii înrădăcinat în sânge.

Şenator N. Baţaria — Deputat Dlor Filip Mişa

Intovărăşind turmele tatălui său, el cutreieră Thesalia, munţii Agrafa şi Pindul. Priveliştea Olimpului şi a maiestuosului Pind, cu piscurile înzăpezite chiar în toiul verii, cu păduri de brazi şi izvoare cristaline, îl înfioară şi-l înalţă sufleteşte.

Odată cu cântecul privighetorii, ascultă cavalul şi minunatele poveşti despre armatoli; mai ales acestea din urmă îl tulbură şi înflăcărează.

Fete şi flăcăi, bătrâni încărunţiţi de ninsoarea vremii, celnici şi oameni de rând cântă şi declamă:

Eu sunt bătrânul Olimp, / Vestit în lumea întreagă, / Am patruzeci şi două de piscuri / Si şaizeci şi două de izvoare. / La fiecare izvor, fâlfâie un steag; / La fiecare stejar, veghează un voinic.

Isprăvile armatolilor, cântate de popor, îi înfierbântă imaginaţia, entuziasmându-l.

Mărunt la trup, râvneşte să săvârşească fapte mari, să se vorbească de dânsul, la turâşti, în nopţile lungi de iarnă.

Traiul în mijlocul naturii neprihănite îi cultivă dorul de libertate, curajul şi sentimentul demnităţii.

Omul care trăieşte pe piscurile munţilor şi la umbra bradului, nu-i dispus să-şi plece fruntea; nu îngenunchează decât în faţa lui Dumnezeu. Jafurile şi cruzimile lui Ali Paşa fac pe Caciandoni să clocotească de mânie. Orice nouă ispravă de-a satrapului din Ianina îi sporeşte furia; ea ajunge la paroxism, când Ali Paşa săvârşeşte greşeala, persecutând pe Caciandoni şi familia lui.

Nu poate ierta satrapului că l-a învinuit pe nedrept, că l-a închis, pe dânsul şi pe tatăl său, în temniţă, fiind nevoit să-şi răscumpere cu bani libertatea.

Mândria jignită reacţionează cu toată vigoarea unui temperament tumultuos: ia drumul haiduciei.

In zadar se împotriveşte sărmana lui mamă, rugându-se de dânsul să renunţe la un astfel de gând. El vrea cu orice chip să răzbune insultele şi nedreptăţile îndurate de conaţionalii săi. Tine cu tot dinadinsul să-i răspundă lui Ali Paşa cu aceeaşi monedă.

Cu atât mai mult se îndârjeşte în hotărîrea luată, cu cât cei din jur nu-l iau în serios. Râd pe socoteala lui, când dânsul le spune că se va face haiduc. Intr' adevăr, înfăţişarea lui exterioară nu era de natură să inspire încredere. Era mic de statură, fără prestanţă, pipernicit şi cu vocea piţigăiată.

Dar Caciandoni nu-i omul care să se descurajeze; dimpotrivă, zâmbetele ironice îl întărâtă şi mai mult.

Urmat de fraţii săi, el ia drumul codrilor. Alţi flăcăi vor veni să sporească numărul. In scurt timp se strâng în jurul lui Caciandoni mai mulţi tovarăşi decât se aşteptase şi dorise dânsul.

Cunoscând cu de-amănuntul fiecare cărare şi potecă din locurile unde a copilărit şi a umblat el cu turmele, îşi stabileşte cartierul în partea thesaliană a munţilor Agrafa. Din aceste înălţimi, el coboară, făcând incursiuni în pământurile Turcilor. Pradă şi nimiceşte totul, fără milă. Nu cruţă nici pe Greci.

"Din această cauză, spune Fauriel, nu-l putem pune printre căpitanii haiducilor, ale căror moravuri erau înnobilate şi îmblânzite prin motive patriotice şi sentimente naţionale."

Filo-elen fanatic, Fauriel n'a putut ierta lui Caciandoni duşmănia lui faţă de Greci. Orbit de această meteahnă, savantul francez a apreciat greşit pe armatolul aromân. Faptul că viteazul Caciandoni nu era însufleţit de sentimente greceşti, nu constituie deloc o scădere pentru dânsul. Dimpotrivă, socotim ca un merit deosebit că nu s'a lăsat, ca alţii, furat de curentul greco-maniei. A rămas credincios originii sale etnice. A înţeles să lupte împotriva tiraniei, pentru apărarea libertăţii şi triumful crucii.

Entuziasmat de actele vitejeşti ale lui Caciandoni, contemporanii îi recunosc, fără rezervă, întâietate printre ceilalţi căpitani. Lucrul acesta s'a văzut cu prisosinţă în adunarea dela Sant-Maura. La 1805 se întruneşte, la sus pomenita localitate, toată floarea armatolilor. Sunt de faţă toţi căpitanii din Etiolia, Epir, Acarnania şi Thesalia apuseană.

Intr'un singur glas, Caciandoni e proclamat "cel mai viteaz dintre toţi."

Nici nu se poate un omagiu mai mare.

Ca un semn de înaltă şi dreaptă preţuire a vredniciei sale, Caciandoni moşteneşte sabia vestitului armatol, Iani Contolani. Pe spada acestui viteaz căpitan se găsea următoarea inscripţie: "Celuia care nu se teme de tirani, care trăieşte liber în lume şi a cărui viaţă se scurge cu cinste şi slavă, aparţine această sabie". Pentru faptele săvârşite, Caciandoni a fost găsit demn să poarte această podoabă.

Intr'adevăr, cu excepţia înfăţişării sale exterioare, Caciandoni avea o mulţime de calităţi care îl îndreptăţeau să poarte cu vrednicie titlul de "cel mai viteaz dintre căpitani". E curajos până la nesocotinţă, sprinten şi îndemânatic, inventiv, iar la nevoie chiar viclean. E meşter în mânuirea armelor şi cunoaşte la perfecţie locurile pe unde umblă. Stie ce vrea şi nu se lasă înşelat de aparenţă. Lipsit de subtilitate şi spirit diplomatic, se lasă condus de instinct şi sentimente. Din această pricină, el nu riscă să se încurce în iţele lui Ali Paşa.

CONTINUARE ÎN NUMĂRUL VIITOR

FOLCLOR ARMÂNESC

LAI MUNTE CU NEAUĂ

O, lai munti-analt cu neauă
ma să ştii mirachea miauă.
Lai munte mărat, mărat,
ţi stai ahăt încărcat
di niori anvirligat?

Lai munte ţi eşti urut,
nă'ncllisesi oili în sus !
Leli oi, leli ñillioari
ţi le-aveam ca'nveasti nali.
Leli oi, leli birbeţ,
ţi lli-aveam ca gioñi alepţ !

Discllidi munti curbani
că'ngllitară picurarilli
şi mărata nveastă nauă,
singurată cucuveauă.

"Chiu, chiu, chiu", nă dzuă'ntreagă
mas un pulliu cânta pi deagă;
"Chiu, chiu, chiu", cânta birbilliu
pi dega di trandafilliu . . . .

Boaţea, pulliu, nu-avea bună
vini noaptea ş'sora lună,
s'işi'nveasta tu luñină
s'aşteaptă vrutlu si-lli vină.
Vini soacra di la uşă
ş'acăţă'nveasta di gură:
-Leli, le, la'nveasta meauă
hilliu-a meu chiru tu neauă.

FARA ARMÂNEASCĂ

CU SIBEPEA
A CRĂCIUNU
ȘI A ANLUI NOU

FARA
ARMÂNEASCĂ

VĂ UREADZA A TUTULOR
SĂRBĂTORLI CU HARAUĂ

ȘI ANUL NOU CU AMBAREAȚĂ
TRI MULȚ ANI!

AMINTAREA A HRISTOLUI

Tu chirolu ațel ișî dimândare dila Cezar August, ca tută lumea s'neargă și să scrie la numirare. Aistă soie di scriare s'feați prima oară tu chirolu cându ma mare pisti Siria irea Quiiirinius.

Tuț s'duțeau si sa scrie, cafișun tu țitatea lui. Si alină și Iosif dit Galileea dit țitatea Nazaret tu Iudeea, tu țitatea al David ți s'acllima Betleem, că el irea dit casa și dit soia al David, ca si să scrie deadun cu Maria isusita lui cari avea armasă greauă. Ma cându elli ireau acolo, s'implinirā dzālili și vini chirolu ca Maria s'amintă cilimean.

Si amintă Pi Hilliul a Ilei, Ațel Unul Amintat, lu'nfâșe tu culpanie și îl băgă tu pâhnie, că nu s'avea aflată loc și tri elli tu casa di oaspiț.

Tu loclu ațel ireau picurari ți șideau cu oili pi câmpu și avigllliau deavârliga noaptea, turmili a lor.

Si ialca anghilul al Dumnidză șidzu ningă elli și gloria al Dumnidză 'nvilicea de-avârlige di elli, ma elli si-aspărară cu frică mare, ma anghilul lădzăsi: "Nu v'aspăraț, că viniu s'v spun ună mare haraua cari va s'hibă ti tut popolu; ază tu țitatea al David s'amintă tri voi un Hărdzitor cari casti Hristolu Dumnidză. Si semnlu va s'hibă aist: Va s'aflaț un cilimean înfășat, băgat tu păhnie".

Diunoară s'vidzu deadun cu anghilul, mare armadă din țer ți lu-alăvda pi Dumnidză și dzățea: "Glorie al Dumnidzălu dit analt, pisti loc pace și namisa di oamini, bunăvrere""

După țe fudzirā anghilii dila elli și se-anălțară la țer, picurarilli zburau nândoi către alanți: "S'neardzim dicara până la Betleem s'videm aist zbor ți s'feați și cari nu-l feați Dumnidză, cunuscut".

Si agunisindu-si elli vinirā și alfară pi Maria, pi Iosif și pi Cilimean, băgat tu pâhnie Si cum îl vidzură, deadiră hăbare di zborlu ți lă fu grit a lor ti aist Cilimean și tuț căț: avdzau, s'ciudiseau di ațeali ți lă spuneau a lor, picurarilli.

Iara Maria păstra tuti aisti zboară și li băga tu inima a Ilei.

Si s'turnară picuraiilli mărindalui și alăvdândalui pri Dumnidză tri tute căti avdzără și vidzură, ași cum lă si spusi.

Pi grailu armânesc di

Zahu PANĂ

DIAMANDARI

Bună dimineața mardzină di lumi
adunată gllem
inimă di țeară
cai ț'hărdzi blâstem
noaptea, pit pâdurea ți-avea gura'n spumi?

Bunâ dzua albă mardzină di vreari
oclliu di vârculac
'inimă di neauă
va-ț virsă fârmac
tu fântâna veaclliă ș'apa-i di lâhtari.

Bună seara laie mardzină di hoară
suflitu pi prag
ș'inima di vimtu
lucllii savan trag
pisti gură'ncllisă ți s'andreadzi s'moară.

Dumitru BACU

EPOCA ARMATOLILOR

- CACIANDONI-

Sterie DIAMANDI

URMARE DIN NR.TRECUT

E încredințat că nu este decât o singură cale de urmat: lupta. Nu stă să cântărească condițiile și împrejurările, riscurile și sorții de izbândă. El nu-i diplomat, e armatol.

Coletti stă în preajma tiranului, îi intră în voie, îl servește, atâta timp cât își dă seama că n'are altceva mai bun de făcut. Caciandoni nu vrea să știe decât de un singur lucru: să trăiască liber și să răzbune nedreptatea și insultele aduse fraților săi.

Consecvent acestei atitudini, el stă mereu cu arma în mână; face incursiuni în satele turcești și albaneze, hărțuiește continuu trupele lui Ali Pașa. Când e rănit sau se întețește primejdia, el se refugiază în insulele Ionice și în special la Santa-Maura. Apariția lui, în costum fărșerotesc, cu platoșa de aur pe piept, cu aerul mândru și privirea pătrunzătoare, înconjurat de faima care-l însoțește, face senzație.

Popasul în aceste meleaguri, cu climă dulce și cer mediteranean, nu-i un prilej de moleșire, ci unul de odihnă și reculegere. De fiecare dată se întoarce la Agrafa, cu forțe noi și dorul întețit. Incep incursiunile și hârțuiala. Actele lui de bravură și chiar de cruzime uneori, vâră spaima în dușmani.Ali Pașa turbează de mânie că nu poate pune mâna pe el. Exasperat, trimite împotriva lui Caciandoni pe unul dintre cei mai viteji și vrednici aghiotanți, pe Veli Ghega. Teribilul Dervenaga, înciudat că nu-i dă de urmă, se răzbună, prigonind oamenii din partea locului; îi bănuia că ascund și ajută pe Caciandoni.

Căpitanul, aflând de aceste lucruri, îi scrie lui Veli Ghega: "Veli Ghega, mi se spune că mă cauți și te plângi că nu mă poți găsi. Dacă într'adevăr dorești așa ceva vino la Cria Vrisi - Apa cea Rece - unde mă aflu și te aștept".

Lupta dela "Cria Vrisi", dintre Caciandoni și Veli Ghega a fost imortalizată de popor, prin numeroase cântece.

In colecția sa "Chanta popularies de la Grèce Moderne", Fauriel reproduce două dintre ele. După această versiune, lupta s'a dat cu pușca. Veli Ghega cade omorît de gloantele lui Caciandoni. I. Caragiani, bazat pe informații personale și unele cântece fărșerotești susține că lupta s'a dat cu paloșul corp la corp, câte 20 de fiecare tabără. Atât Caciandoni cât și Veli Ghega au rugat pe tovarăși să-i lase pe dânșii să se bată. După o luptă crâncenă, Veli Ghega cade răpus de sabia lui Caciandoni.

Această faptă de arme sporește faima căpitanului aromân și bagă groază în oamenii lui Ali Pașa.

Așa de încrezător era Caciandoni în forțele sale, încât nu se sfiește să se angajeze la consfătuirea dela Santa-Maura, pe cuvânt de onoare și pe a lui răspundere personală ca să prindă vii sau morți pe cei 5-6.000 soldați, trimiși de Ali Pașa, la Preveza.

Seful consfătuirii însă îi spune să rezerve acest act de bravură pentru un moment mai prielnic; până atunci, îl roagă "a traiter les Grècs d'une manière plus fraternelle, qu'il ne l'avait fait jusque-là".

Imbolnăvindu-se de vărsat, el părăsește insulele Ionice. Caută vindecarea în aerul munților din patria sa. Mai întâi se refugiază la o mânăstire, dar nefiind sigur, caută un nou adăpost. Insoțit de fratele său Gheorghe Hașoti și de alți patru voinici, se ascunde într'o peșteră din văgăunile munților Agrafa. E c ascunzătoare cât se poate de bună. Un singur om cunoaște taina, călugărul care le aduce de mâncare. De aici le va veni nenorocirea. Omul lor de încredere îi trădează. In cea mai mare taină și cât se poate de repede, Ali Pașa trimite o puternică poteră. Pe negândite, Caciandoni cu fratele său Hașoti și ceilalți tovarăși se văd împresurați din toate părțile. In zadar viteazul Hașoti și ceilalți patru voinici caută să-și facă drum, cu arma în mână. Ii copleșește numărul, iar trecătorile sunt bine păzite. După o luptă crâncenă și disperată, Caciandoni, dimpreună cu Hașoti și ceilalți tovarăși sunt prinși. O poezie populară în dialect ne înfățișează, în formă artistică, episodul dramatic al prinderii vestitului armatol,

Duși la Ianina, sunt osândiți de Ali Pașa să ispășească printr'o moarte atroce, vina de a fi luptat pentru neatârnare și libertate. In cruzimea lui fără margini, satrapul dela Ianina hotărăște să li se zdrobească oasele, cu maiul... Execuția are loc în piața publică.

Slăbit de boală și sfâșiat de dureri groaznice, la un moment dat, când unealta de tortură îi sfarmă fluierele picioarelor, Caciandoni lasă să-i scape un țipăt.

Fratele său, Gheorghe Hașoti, care se găsea de față la acest spectacol înfiorător, mirat și mâniat totodată de acest semn de slăbiciune, îi zise: "Ei bine, Caciandoni, nu te mai înțeleg, țipi ca o femeie!"

Când îi veni rândul lui Hașoti, acesta suportă tortura fără să scoată un cuvânt măcar.

Asistența e zguduită de emoție.

Pouqueville, descriind executarea sentinței și curajul lui Gheorghe Hașoti, adaugă: "Son courage apprit à l'Epire qu-il renaitrat des vengeances de sa cendre."

In curând va împărtăși aceeași soartă și Costa Lepenioti, al doilea frate al lui Caciandoni. E omorît de oamenii lui Ali Pașa, în ziua de Paști, pe când ieșea dela biserică. Avusese imprudența să se încreadă în cuvântul satrapului dela Ianina.

Cionga și Caraiscachi, cei doi aghiotanți ai lui Caciandoni, vor duce lupta mai departe.

Numele căpitanului flutură pe buzele tuturor armatolilor.

Poporul îi plânge moartea și-i proslăvește memoria.

"Acum când a sosit luna lui Mai și fagii au înverzit, când Aromânii au ieșit sus la munte, numai tu, Caciandoni, n'ai ieșit, în vara aceasta să te bați cu câinii de Dervenagale, să te războiești cu Albanezii", se întreabă autorul anonim din poezia populară.

In nopțile lungi de iarnă, copiii strânși în jurul vetrei ascultă cu nesaț din gura bătrânilor, isprăvile vestitului căpitan de armatoli, iar fetele cântă la horă cântecul lui Caciandoni.

Cu timpul care trece, numele lui devine un simbol; el reprezintă lupta pentru libertate și apărarea demnității.

In ochii tineretului dela munte, el întruchipează tipul eroului de legendă. Caciandoni a avut soarta care a râvnit-o.

